

ҚОРА МЕВАЛИ АРОНИЯ – АРОНИЯ ЧЁРНОПЛОДНАЯ - ARONIA MELANOCARPA L.

Яхшибекова Гулҳаё Равшан қизи
Абдусаломова Нозима Абдуллажон қизи

Аннотация; Доривор ўсимликларни ўстириш ва етиштириш. Қора мевали Арония - баландлиги 3 метрга етувчи ва кучли шохланувчи бута бўлиб, ўзининг табиий ареалида (Шарқий, Шимолий Америка) одатда 0,5 м дан 2 метргача, баъзи ҳолларда 4 метргача етади. Ёш даврида шох-шаббаси қисилган компакт тарзида бўлиб, кейинчалик ўсиб, диаметри 1,5 метрдан 2 метрга етади. Бир йиллик новдалари қизил-қорамтир бўлиб, кейинчалик қора-кулранг тусга киради. Барги оддий, бутун ва узунлиги 4-8 см, барг кенглиги эса 3-5 см айлана тухумсимон шаклда. Барг юза қатлами қалин, этли, очиқ, қора-яшил; пастки томони – оқ, доғлар билан қопланган ва кам тукли ҳисобланади. Гуллари кичик ва икки жинсли, беш гулбаргли, оқ ёки бир оз оч-қизил рангда, қалқонсимон, диаметри 5-6 см гултожида зич жойлашган.

Калит сўзлар: Қора мевали арония, қизил-қорамтир, тузулиши, барг тузулиши, меваси, навлар, озиқланиши, тупроқ.

КИРИШ

Ўсимликнинг тарқалиши. Қора мевали арониянинг асл ватани Шимолий Американинг шарқи ҳисобланади. Ўзбекистонда интродуцент ўсимлик ҳисобланади. Доривор ўсимликларни ўстириш ва етиштириш. Қора мевали Арония - баландлиги 3 метрга етувчи ва кучли шохланувчи бута бўлиб, ўзининг табиий ареалида (Шарқий, Шимолий Америка) одатда 0,5 м дан 2 метргача, баъзи ҳолларда 4 метргача етади. Ёш даврида шох-шаббаси қисилган компакт тарзида бўлиб, кейинчалик ўсиб, диаметри 1,5 метрдан 2 метрга етади. Бир йиллик новдалари қизил-қорамтир бўлиб, кейинчалик қора-кулранг тусга киради. Барги оддий, бутун ва узунлиги 4-8 см, барг кенглиги эса 3-5 см айлана тухумсимон шаклда. Барг юза қатлами қалин, этли, очиқ, қора-яшил; пастки томони – оқ, доғлар билан қопланган ва кам тукли ҳисобланади. Гуллари кичик ва икки жинсли, беш гулбаргли, оқ ёки бир оз оч-қизил рангда, қалқонсимон, диаметри 5-6 см гултожида зич жойлашган. Май – июнь ойларида гуллайди. Гуллаш даври 12-16 кун давом этади. Меваси август-сентябрь ойларида пишади. Меваси юмалоқ, баъзида ғадир-будур айлана шаклда, қорамтир ёки қора-қирмизи рангда, диаметри 6-8 мм, нордон – чучук таъмли. Битта мева оғирлиги 0,6-1,5 грамм. Маданийлаштирилган навларининг мевалари йирикроқ бўлади.

Агротехник тадбирлар. Тупроқ шароитига кам талабчан. Озуқаси кам бўлган тупроқларда ҳам яхши мева беради. Сояга чидамли, лекин бундай

шароитларда ҳосилдорлик сезиларли даражада пасайиб кетади. Агар, Америка аронияси совуқ иқлим шароитига ўртача чидамли бўлса, маданийлаштирилган арония ўсимлиги эса -35-40о С эга бўлган қишқи совуқларга ўта чидамли. Уруғларини асосан стратификациялаш йўли билан кўпайтирилади. Ўзбекистон шароитида вегетатив усулда, қаламчалар ёрдамида кўпайтирилади. Аниқланишича, бир йиллик новданинг ўрта ва юқори қисмларидан ривожланиш тўхтаган даврда тайёрланган қаламчаларнинг илдиз отиши кучли бўлади. Қаламчалар қуёшдан пана ердаги усти оч рангли мато билан қопланган плёнкали иссиқхоналарга экилганида, иссиқхоналарга вақти-

вақти билан пуркаб турадиган туман ҳосил қилувчи мослама ўрнатилганида, гетероуксин (бета-индолил сирка кислота)-ИУК, альфа-нефтил сирка кислота - НУК, бета-индолил ёғ кислота - ИМК сингари ўстирувчи моддалар билан ишлов берилганида, қаламчаларнинг томир олиш миқдори ортади. Ўстирувчи моддалар сувда яхши эримайди, шунинг учун дастлаб оз миқдордаги спиртда эритилиб, кейин сувга аралаштирилади. Етилмаган (ҳали ёғочланмаган) қаламчаларга ишлов бериш учун паст, чала етилганлар учун ўрта, ёғочланган қаламчалар учун эса юқори даражадаги ўстирувчи моддалар аралашмаси ишлатилади.

Эритмани икки босқичда тайёрлаш тавсия этилади. Дастлаб қур эритма, қуюқ аралашма, кейин керакли даражада аралашмали ишчи эритмаси. Қур эритма тайёрлаш учун 1 грамм ўстириш моддаси шиша идишда 50 мл 3-96 % спиртда эритилади, кейин 1 литр дистилланган сув қўшилади. Бунда 0,1 % аралашмали, 1 литр ҳажмда қур эритма ҳосил бўлади, уни салқин жойда сақланади. Тегишли аралашмали ишчи эритма, қур эритмага ичимлик суви қўшиш йўли билан ҳосил қилинади. Масалан, 50 мг/л аралашмали 1 литр ишчи эритма тайёрлаш учун, 50 мл қур эритма олиш зарур. 25 мг/л аралашмали 8 литр эритма тайёрлаш учун, эса 200 мл қур эритма керак бўлади, ишчи эритманинг умумий миқдори 8 литрга етади. Шундай қилиб, тегишлича аралашмали ишчи эритма тайёр бўлди. Кейин қирқиб, нам матога ўралган қаламчалар 25 тадан қилиб боғланади ва боғ-боғи билан ванначага ёки шиша, сирланган, зангламайдиган пўлат идишга жойланади. Эритма қатлами 3-3,5 см дан катта ва 1,5-2 см дан кам бўлмаслиги керак. Қаламчаларга соат 17.00-17.30 да ишлов берилади, туни билан қолдирилиб, эрталаб ичимлик сувида яхшилаб ювилади ва экилади. 15-16 соат мобайнида ишлов берилади. Сувдаги эритмалар ҳарорати 20-25 даража оралиқда бўлиши керак.

Илдиз оттириш учун арония қаламчалари мавсум охирларида, октябрь-ноябрь ойларида тайёрланади. Қаламчалар 20-25 см узунликда қирқилиб, полларда 10-15 см чуқурликда қумга қадалади. Шунингдек, бундай қаламчаларни иссиқхоналарда махсус тайёрланган субстратларда қадаш мумкин. Қаламчалар очиқ ҳавода 2 йил давомида ва иссиқхоналарда 1 йил

давомида тайёр кўчат бўлиб етилади. Иссиқхонада чириган гўнг билан ўғитланган (1 м²га 2 челақ миқдорида) ва яхшилаб чопилган, текисланган, устига 15 см қалинликда дарё қуми тўшалган тупроқ қаламча экиш учун оптимал муҳит ҳисобланади. Қаламчалар 5-10 см чуқурликка қиялатиб экилади. Кунига 4 марта, ҳар уч соатда суғориб турилади. Қаламча тайёрлашда гетероауксиндан (туман ҳосил қилувчи мослама йўқлигида) фойдаланиш илдиз отишини 10-15 % оширади. Оз миқдорда марганцовка эритмаси ёрдамида ишлов бериш ҳам илдиз отишни тезлаштириб, тупроқдаги чириш жараёнини пасайтиради. Қаламча экилганидан 20-30 кун ўтгач, илдиз отиш нуқталари бўртиши намоён бўлади. Бу вақтга келиб кундалиқ суғориш миқдори 2 мартагача камаяди (эрталаб ва кечкурун). 40-50 кунда иссиқхона плёнкаси олиниб, ўрнига оқ мато ёпиб қўйилади. Суғориш миқдори 1 гача камайтиради (эрталаб). Сентябрь бошларида иссиқхонанинг қуйи қисмидан ёпқич мато олинади. Ҳафтасига бир марта суғорилади ва октябрда суғориш тўхтатилади. Кўчатлар бўйи 50-80 см га етади, бир неча поя ҳосил қилади ва плантация ташкил этиш учун кўчатлар тайёр ҳолга келади. Кузда арония экишга ажратиб қўйилган майдон 25-30 см чуқурликда ҳайдалади. Баҳорда текисланади ва молаланади. Қўлда ёки чуқурча ковлагичда 40x40 см ўлчамда ва 50 см чуқурликда кўчат ўтқазиладиган уячалар қазилади. Ана шу чуқурчанинг ҳар бирига бир челақдан фосфор аралаштирилган чириган гўнг (1:5) солинади. Чуқурча тубидаги тупроққа ўғит аралаштирилади. Экиш олдидан кўчатларга қуйидагича ишлов берилади: зарарланган илдизлари олиб ташланади, барча илдизларнинг учлари қирқилади, тупроқ устидан буғланишни камайтириш учун поя узунлиги қисқартирилади, бу эса кўчатнинг яшовчанлигини ошириш ва ривожланиш имконини беради.

Экиб бўлинганидан кейин “оқучник”- чопиқ асбоби ёрдамида ўсимлик экилган уячалар яқинидан суғориш эгатлари олинади. Уячалардаги тупроқ тўла намиқадиган даражада жилдиратиб суғорилади. Биринчи йили 10 мартагача суғорилади (май-1, июнь-сентябрь-2 тадан, октябрь -1(0)). Ҳар 2-3 суғоришдан кейин культивация қилинади, чуқурлардан ўсиб чиққан йирик бегона ўтлардан тозаланади. Бунда шуни ҳам назарда тутиш керакки, культиватор чуқур ботганида ёки қўл кучи билан чуқур чопилганида илдиз тармоғи зарарланиши мумкин. Илдиз зарарланган ерда бачкилари кўпайиб кетади, бу ўсимлик турининг ривожланишига халал беради, туп ҳосили камаяди. Ҳосил бўлган илдиз бачкилари аста олиб ташланиши керак. Тавсия этилган агротехникага қатъий амал қилинганда навли арония экилганидан кейинги иккинчи йилиёқ мевага киради. Кўчатлар 3-4-йили ва ундан кейинги йилларда ялпи мевага киради. Ҳосилдорлик (мевалар) гектар ҳисобида дастлабки йилларда 3-4 центнерни, кейинги йилларда 10-12 центнерни ташкил этади.

XULOSA

Ўзбекистоннинг тоғолди, суғориладиган ҳудудларнинг ариқ ва канал бўйларига экиш мумкин. Шунингдек, маъмурий бинолар, истироҳат боғларидаги кўкаламзорлаштирилган майдонларда ёмғирлатиб ва томчилатиб суғориш ускуналари ёрдамида ўстириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Акопов И.Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение. – Ташкент: Медицина, 1990. – с. 444.
2. Ахмедов Э.Т. *Mandragora turcomanica* Mizg. Нинг Тошкент воҳаси шароитида интродукцияси.: Дис. Автореф..... биол. фан. ном. – Тошкент: ЎзРФА 2002. – б. 138.
3. Ашурметов О. А., Тўхтаев Б. Е. Доривор ўсимликлар интродукциясининг тарихи, муаммолари ва истиқболлари // Ўсимликлар интродукцияси: муаммолари ва истиқболлари: Республика илмий - конференция материаллари. . – Хива: ХМА, 2003. – б. 12-15.
4. Бадалов М. М. Некоторые результаты вегетативного размножения солодки голой на засоленных землях Голодной степи //Сб. науч. трудов Института ботаники АН УзССР – Ташкент, Фан, 1970. – с. 131-138.
5. Бадалов М. М. Развития солодки при разных сроках посадки // Сб. науч. трудов Института ботаники АН УзС-СР – Ташкент, Фан, 1973а.– с. 132-137.